

УДК 007:654.19(075.8)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-8332.2024.2\(30\).320408](https://doi.org/10.18524/2307-8332.2024.2(30).320408)

Надія ХРУСТИК

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

канд. філол. наук, доцент

доцент кафедри прикладної лінгвістики

м. Одеса

nadya.khrustyk@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3423-9901>

ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО РАДІО В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1991–2024 РР.)

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню значення Українського радіо в розвитку української мови в добу незалежності України (1991–2024 рр.). Її мета – розкрити значення Українського радіо, зокрема його Першого каналу, у розвитку української мови в цей історичний період. Завдання – з'ясувати, якими є причини активізації впливу Українського радіо на розвиток української мови в 1991–2024 рр.; визначити, у чому виявляється цей вплив і як він позначається на розвитку української мови в зазначений період.*

Розглянуто й проаналізовано причини, якими зумовлене зростання впливу Українського радіо на розвиток української мови в період з 1991 по 2024 р. З'ясовано, що Українське радіо, зокрема його Перший канал, у часи незалежності України, окрім виконання своїх специфічних функцій, притаманних ЗМІ, активно впливає на процес утвердження й розвитку української мови в суспільстві. Це виявляється в послідовному використанні української мови як державної, її поширенні й популяризації, піднесенні розмовної практики до літературних стандартів. Спостерігається також зворотний процес, коли жива мовна практика впливає на формування норм української мови. Українське радіо виробляє певні мовні стандарти, зумовлені часом і обставинами, у якому функціонує суспільство. Поширюючи інноваційні процеси, які відбуваються в різних ділянках української мови, і продукуючи їх водночас, воно активно формує мовні вподобання своїх слухачів. Доведено, що все це уможливується демократизацією Українського радіо, його модернізацією в добу незалежності України.

***Ключові слова:** Українське радіо, незалежність України, процес демократизації Українського радіо, значення Українського радіо в розвитку української мови, інноваційні процеси в сучасному українському словотворенні.*

Постановка наукової проблеми та її актуальність. 16 листопада 2024 р. Українському радіо, першому радіомовнику в Україні й одному з перших радіомовників у Європі, виповнилося 100 років. До 2017 р. воно існувало як державний мовник. У 2017 р. Українське радіо стає суспільним і входить до складу суспільного мовника – Національної суспільної телерадіокомпанії України.

Представлене сучасне Українське радіо такими каналами, як Перший канал Українського радіо, Радіо Промінь, Радіо Культура та Radio Ukraine International. Дослідники засобів масової інформації визначають такі функції радіо, притаманні йому як одному з видів ЗМІ: функція інформування, вираження й формування громадської думки, пропагандистська функція, агітаційно-організаційна, просвітницько-педагогічна, виховна, естетична, функція спілкування, інтегровальна функція тощо [2, с. 3]. Окрім перелічених функцій, Українське радіо виконує ще одну важливу супровідну функцію, спрямовану на утвердження та розвиток української мови в суспільстві. Це складна й багатогранна функція, вивчення якої видається важливим і **актуальним**.

Аналіз досліджень із проблеми. Вивченню радіомовлення як одного з видів ЗМІ присвячено чимало наукових досліджень. На особливу увагу з-поміж них заслуговує праця В. Лизанчука «Основи радіожурналістики» [2]. Описуючи специфіку радіомовлення в системі засобів масової інформації, науковець зазначає: «Палітра радіо – це голоси людей, жива мова, музика, пісні, все багатство звукових барв навколишнього світу. Слово, що звучить, – головний інструмент радіо [курсив наш. – Н. Х.]. Слово в радіокомунікації є “сигналом сигналів”, що викликає в мозку людини вервечку емоцій і зорових образів, картин» [2, с. 60]. Користуючись словом як своїм головним професійним інструментом, радійники дбають про нього, постійно вдосконалюють і розвивають, адже до цього їх спонукає сама специфіка радіокомунікації. Утім, радіомовлення – це не лише мовлення радіожурналістів. Радіомовлення – це дуже широкий мовленнєвий діапазон, який формується всіма безпосередніми та опосередкованими учасниками етеру і вже в такому вигляді доноситься до слухачів. Відтак можна стверджувати, що радіо виробляє певні мовні стандарти, зумовлені часом і обставинами, у якому функціонує суспільство.

Вивченню нових тенденцій розвитку української мови присвячено чимало наукових праць, у кожній з яких тією або іншою мірою є звернення до матеріалу, яким є мовлення Українського радіо (С. Єрмоленко, Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Н. Клименко, Ж. Колоїз, Т. Космеда, А. Нелюба, К. Савич, З. Сікорська, М. Степаненко, О. Стишов, О. Тараненко та ін.). Утім, питання, яке стосується значення Українського радіо загалом у розвитку української мови та в окремі періоди радіомовлення, з огляду на його столітнє функціонування, залишається таким, що потребує дослідження й висвітлення.

Мета статті – розкрити значення Українського радіо, зокрема його Першого каналу, у розвитку української мови в добу незалежності України (1991–2024 рр.). Звернення в дослідженні до Першого каналу Українського радіо пояснюється його належністю до найпотужніших загальнонаціональних інформаційних радіостанцій. Важливою для нас є також мовна політика редакційної колегії каналу, яка ґрунтується на відображенні й захисті інтересів українського суспільства, зокрема на послідовному використанні державної мови.

Об'єкт нашого вивчення – вплив ЗМІ на розвиток сучасної української мови. **Предмет** дослідження – значення Українського радіо, зокрема його Першого каналу, у розвитку української мови в період з 1991 р. по 2024 р. **Фактичним матеріалом** для написання наукової розвідки послуговували наші статті, присвячені вивченню сучасних тенденцій розвитку української мови в царині словотворення й написані, головним чином, на мовленнєвому матеріалі Першого каналу Українського радіо [3–7], а також інший матеріал, зібраний на основі наших спостережень за мовленням Українського радіо. **Джерельна база** дослідження – Перший канал Українського радіо. Перед собою ставимо такі **завдання**: з'ясувати, якими є причини активізації впливу Українського радіо на розвиток української мови в 1991–2024 рр.; визначити, у чому виявляється цей вплив і як він позначається на розвитку української мови в зазначений період.

Теоретична цінність дослідження полягає в тому, що висвітлення значення Українського радіо в розвитку української мови може бути використане при розробці нових теорій, розширенні й поглибленні проблематики соціолінгвістики, медіалінгвістики, історії української літературної мови, комунікативної лінгвістики, радіожурналістики тощо. **Практичне застосування** результати нашого студіювання знайдуть при вивченні вищеназваних дисциплін у вишах, при розробці спецкурсів та написанні посібників із питань соціолінгвістики, медіалінгвістики, історії української літературної мови, комунікативної лінгвістики, радіожурналістики тощо.

Виклад основного матеріалу. Зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р. відбуваються не лише соціально-політичні та економічні зміни в країні, але й модернізація ЗМІ, зокрема – оновлення Українського радіо. У час змін і перетворень, коли нову інформацію потрібно було доносити дуже швидко, радіомовлення, яке, за словами В. Лизанчука, оперативніше, доступніше в порівнянні з іншими видами ЗМІ, а також не вимагає особливої уваги й зосередженості аудиторії [2, с. 65], стає одним із найпотужніших інформаційних засобів. Ця ознака Українського радіо набуває особливої актуальності для українського суспільства в усі роки його найбільших потрясінь за часів незалежності: Помаранчева революція (2004–2005 рр.), Революція Гідності (2013–2014 рр.), з початком російсько-української війни в 2014 р.

Процес демократизації незалежної України спричинив демократизацію Українське радіо. На місце дикторів, обмежених цензурою і специфікою свого фаху, приходять радіожурналісти, молоді люди, талановиті й патріотично налаштовані, ентузіасти своєї справи. У студію для участі в радіопрограмах запрошуються українські дисиденти, державні й громадські діячі, які стояли біля витоків української державності, відомі письменники, науковці, діячі культури та релігії. Зі своїми виступами вони приносять на Українське радіо дух свободи й вільну від радянських пут українську мову. Серед них – В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, І. Дзюба, Є. Сверстюк, І. Юхновський, І. Драч, Д. Павличко, Л. Гузар та ін. З'являються, напр., такі, авторські радіопрограми, як: «Якби ми вчилися так, як треба...»

академіка А. Погрібного, «20 хвилин з Володимиром Яворівським» відомого письменника В. Яворівського, унікальні розповіді відомого літературознавця, критика В. Панченка про літературний ландшафт України ХХ ст., «Мить історії» зі знаним істориком Ю. Шаповалом та інші передачі українських інтелектуалів, які, окрім глибокого змістового наповнення своїх виступів, несли блискучі зразки живої української літературної мови. Створюються нові радіопередачі, які відображають найрізноманітнішу проблематику, актуальну й цікаву для суспільства. Це програми, які стосуються не лише політики й економіки, але й історії, права, фінансів, дипломатії, новин науки, медицини, релігії, господарювання на дачі тощо. Усі вони наповнюють лексикон Українського радіо словами з різних галузей людської діяльності.

Важливою ознакою радіомовлення стає його інтерактивність. На радіо можна зателефонувати, щоб поставити своє питання, висловити свою думку, а також узяти участь у інтерактивних передачах. Прикладом такої передачі може бути улюблена для багатьох радіопрोगрама «Чорним по білому», в якій у формі гри впродовж 10 років викладається для слухачів інформація щодо основ лексики, фразеології, правопису української мови. Телефонують на радіо слухачі з різною освітою й різних професій, мешканці усіх частин України. Це ще більше збагачує й урізноманітнює мовлення Українського радіо, показує, що мова жива, «не рафінована», наповнена влучними діалектизмами, дотепними висловами. У розповідях фронтовиків наразі можна почути не лише військову професійну лексику, але й сучасний військовий сленг, потенційні й оказіональні утворення, які теж стали частиною українського радіомовлення. Отже, якщо в 60–70-ті рр. минулого століття Українське радіо вважалося еталоном правильної мови, то в роки незалежності України воно стає взірцем живого практичного мовлення.

Глобалізаційні процеси, які відбуваються в сучасному світі, ведуть до активних лексичних запозичень, більшість серед яких – англізми. Окрім тих запозичень, які з'явилися внаслідок політико-економічної, науково-технічної, військової, культурної, спортивної співпраці України з іншими країнами, поява великої кількості запозичень пов'язана із заробітчанським рухом українців, що виник з початком незалежності України, вступом у дію в 2017 р. закону про безвізовий режим в'їзду громадян України в Шенгенську зону, а згодом – масовою міграцією, зумовленою початком повномасштабної російсько-української війни. Важливе місце в зазначеному процесі належить також Інтернету, який з'являється в добу незалежності України, появи й активному використанню в суспільстві новітніх технологій зв'язку. Відтак нова запозичена лексика лавиною наповнює мовлення Українського радіо, яке стає відображенням цього процесу як у його позитивному, так і в негативному сенсі. Нерідко нове запозичення вперше можна почути саме на його Першому каналі.

Відсутність цензури, відчуття свободи, зокрема відчуття внутрішньої свободи, яке з'явилося у громадян, зокрема в журналістів, матеріалізуються у процесі словотворчості [5, с. 126]. У ЗМІ виробляються мовні стандарти, формуються певні

мовні смаки у слухачів, стимулюється на цій основі їх власна словотворчість. З'являються потенційні та okazionalні утворення, серед яких і ефемеризми – слова-одноденки [7, с. 111]. Л. Кислюк зазначає: «Динаміка індивідуальної норми, зокрема словотвірної, < ... > виявляється у взаємозв'язаних процесах появи нових одиниць і витіснення інших, конкурування номінацій, зміни семантики, форми, функціонування вже відомих одиниць, зокрема лексичних і словотвірних» [1, с. 26]. Аналізуючи мовлення окремих авторитетних видань, дослідниця також наголошує: «Сучасна мовна практика – узуальна та індивідуальна (окремі видання чи відомі авторитетні особи: письменники, журналісти, громадські діячі) – засвідчує оновлення лексику, яке впливає на систему мови на всіх її рівнях та на мовну норму» [1, с. 26].

Поширюючи інноваційні процеси, які відбуваються в різних ділянках української мови, і продукуючи їх водночас, Українське радіо активно формує мовні вподобання своїх слухачів, спонукаючи їх до словотворчості, виступає своєрідним інструментом розвитку української мови. У радіомовленні спостерігаються, наприклад, такі активні тенденції розвитку українського словотворення, як: деривація композитів та префіксальних дериватів [4; 6]; складних слів (юкстапозитів, композитів, аббревіатур, гібридних утворень) [5]; відаббревіатурних похідних [7]; відіменникових дієслів [3]; фемінітивів; лексико-семантичних утворень; універбатів; префіксальної перфективації двовидових дієслів тощо. Серед активних тенденцій словотворення – як нові тенденції, так і актуалізовані моделі українського словотворення, які донедавна з певних причин залишалися непродуктивними або й були зовсім забутими. Інноваційна лексика, яка виникла в добу незалежності України, стала своєрідним літописом цього часу, блискавичною мовною реакцією суспільства на події, процеси, явища тощо.

Українське радіо не лише сприяє розвитку української мови, але й виконує за її допомогою функцію об'єднання суспільства. Скажімо, мовлення Першого каналу поширюється також на тимчасово окуповані території України, зокрема й на ті терени, де більшість мешканців послуговуються російською мовою. Відтак відбувається популяризація української мови серед цієї частини українців. Завдяки Українському радіо новини, різні передачі українською мовою можуть слухати ті українці, які проживають за кордоном у чужомовному для них середовищі. Безсумнівною є вагомість впливу мовлення Українського радіо на незрячих людей.

Оцінюючи значення Українського радіо в розвитку української мови, його важливість для поширення та популяризації державної мови, не можемо не згадати, що саме на Українському радіо 9 листопада 2000 р. була започаткована масштабна щорічна акція, яка вже давно вийшла за межі України, – Всеукраїнський радіодиктант національної єдності, який є ще одним штрихом, що яскраво виразнює все те, що зроблено й робиться на Першому каналі Українського радіо для утвердження й розвитку української мови.

Висновки. Узагальнюючи результати нашого дослідження, можемо стверджувати, що Українське радіо, зокрема його Перший канал, у часи незалежності України (1991–2024 рр.), окрім виконання своїх специфічних функцій, притаманних ЗМІ, активно впливає на процес утвердження й розвитку української мови в суспільстві. Це виявляється в послідовному використанні української мови як державної, її поширенні й популяризації, піднесенні розмовної практики до літературних стандартів. Спостерігається також зворотний процес, коли жива мовна практика впливає на формування норм української мови. Українське радіо виробляє певні мовні стандарти, зумовлені часом і обставинами, у якому функціонує суспільство. Поширюючи інноваційні процеси, які відбуваються в різних ділянках української мови, і продукуючи їх водночас, воно активно формує мовні вподобання своїх слухачів. Усе це уможлиблюється демократизацією Українського радіо, його оновленням у добу незалежності України.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо в послідовному історичному вивченні системного впливу Українського радіо на розвиток української мови.

Література

1. Кислюк, Л. (2015). Вплив авторитетних українських видань на формування сучасного обличчя української літературної мови. *Тенденції розвитку української лексики та граматики* : колект. моногр. / за ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк. Варшава; Івано-Франківськ. Ч. 2. С. 26–37.
2. Лизанчук, В. В. (2006). *Основи радіожурналістики* : підручник. Київ : Знання. 628 с.
3. Хрустик, Н. М. (2017). Активні процеси словотворення в сучасній українській мові : відіменникові дієслівні деривати. *Слов'янський збірник* : зб. наук. пр. Чернівці : Букрек, Вип. 21. С. 117–126.
4. Хрустик, Н. М. (2017). Активні процеси словотворення в сучасній українській мові : префіксоїдні та префіксальні деривати. *Записки з українського мовознавства* : зб. наук. пр. у 2 т. / за ред. Т. Ю. Ковалевської. Одеса : ПоліПринт. Вип. 24. Т. 1. С. 232–238.
5. Хрустик, Н. М. (2016). Активні процеси словотворення в сучасній українській мові : складні слова. *Слов'янський збірник* : зб. наук. пр. Чернівці : Букрек, Вип. 20. С. 123–135.
6. Хрустик, Н. М. (2024). Сучасні тенденції розвитку українського словотворення: відіменникові деривати з префіксом недо-. *Мова*. Одеса : Астропринт. 2024. № 41. С. 89–93.
7. Хрустик, Н. М. (2020). Сучасні тенденції розвитку українського словотворення : деривація відабrevіатурних похідних. *Записки з українського мовознавства* : зб. наук. пр. / за ред. Т. Ю. Ковалевської. Одеса : ПоліПринт, 2020. Вип. 27. С. 109–116.

References

1. Kysliuk, L. (2015). Vplyv avtorytetnykh ukrainskykh vydan na formuvannya suchasnoho oblychchia ukrainskoi literaturnoi movy [The influence of authoritative mass media on the formation of the modern image of Ukrainian literary language]. *Tendentsii rozvytku ukrainskoi leksyky ta hramatyky* : kolekt. monohr. / za red. I. Kononenko, I. Mytnik, S. Romanuk. Varshava; Ivano-Frankivsk. Ch. 2. Pp. 26–37. [in Ukrainian].
2. Lyzanchuk, V. V. (2006). *Osnovy radiozhurnalistyky* : pidruchnyk [The basics of radio journalism]. Kyiv : Znan- nia. 628 p. [in Ukrainian].
3. Khrustyk, N. M. (2017). Aktyvni protsesy slovotvorennia v suchasni ukrainskii movi : vidimennykovi diieslivni deryvaty [The derivative verbs from the nouns as an active modern trend development of the Ukrainian language in derivation]. *Slov'ianskyi zbirnyk* : zbirnyk naukovykh prats : Chernivtsi : Bukrek. No 21. Pp. 117–126. [in Ukrainian].
4. Khrustyk, N. M. (2017). Aktyvni protsesy slovotvorennia v suchasni ukrainskii movi : prefixoidni ta prefixalni deryvaty [The semiprefixal and prefixal derivatives as an active modern trend development of the Ukrainian language in derivation]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva* : zbirnyk naukovykh prats. Odessa : PoliPrint. Vol. 2. No 24. Pp. 232–238. [in Ukrainian].

5. Khrustyk, N. M. (2016). Aktyvni protsesy slovtvorennia v suchasni ukrainiskii movi : skladni slova [Active processes of word-formation in modern Ukrainian language : complex words]. *Slov'ianskyi zbirnyk : zbirnyk naukovykh prats* : Chernivtsi : Bukrek. No 20. Pp. 123–135. [in Ukrainian].
6. Khrustyk, N. M. (2024). Suchasni tendentsii rozvytku ukrainskoho slovtvorennia : vidimnykovi deryvaty z prefixom nedo- [The derivative words from the nouns with prefix недо- (nedo-) as an active modern trend development of the Ukrainian language in derivation]. *Mova*. Odesa : Astropynt. No 41. Pp. 89–93. [in Ukrainian].
7. Khrustyk, N. M. (2020). Suchasni tendentsii rozvytku ukrainskoho slovtvorennia : deryvatsiia vidabreviaturnykh pokhidnykh [The derivation from the abbreviations as an active modern trend development of the Ukrainian language in derivation]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva : zbirnyk naukovykh prats*. Odesa : PoliPrint. No 27. Pp. 109–116. [in Ukrainian].

Nadiia KHRUSTYK

THE SIGNIFICANCE OF UKRAINIAN RADIO IN THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE DURING THE INDEPENDENCE OF UKRAINE (1991–2024)

Abstract. *The article is devoted to the study of the significance of Ukrainian radio in the development of the Ukrainian language in the time of Ukraine's independence (1991–2024). **The purpose** of our article is to study the significance of Ukrainian radio, in particular its First channel, in the development of the Ukrainian language in this historical period. **The object** of observation is the influence of mass media on the development of the Ukrainian language. **The subject** of study – the significance of Ukrainian radio, in particular its First channel, in the development of the Ukrainian language in period from 1991 to 2024. **Tasks:** to find out what are reasons for the activation of the influence of Ukrainian radio on the development of the Ukrainian language in 1991–2024; to determine what this influence is appears and how it affects the development of the Ukrainian language in this period. The paper uses such general scientific **research methods** as analysis and synthesis, induction and deduction, observation, descriptive method. **Conclusions.** It has been found that the Ukrainian radio, in particular its First channel, in the times of Ukraine's independence, in addition to performing its specific functions inherent in mass media, actively influences the process of establishment and development of the Ukrainian language in society. This is manifested in the consistent use of the Ukrainian language as the state language, its spread and popularization, and the elevation of conversational practice to literary standards. The reverse process is also observed, when living language practice affects the formation of norms of the Ukrainian language. The Ukrainian radio produces certain language standards determined by the time and circumstances in which the society functions. Spreading innovative processes that occur in various Ukrainian languages, and producing them at the same time, it actively shapes the language preferences of its listeners, encouraging them to create words. It has been proven that all this is made possible by the democratization of Ukrainian radio, its modernization in the time of Ukraine's independence.*

Keywords: *Ukrainian radio, independence of Ukraine, the process of democratization of Ukrainian radio, the significance of Ukrainian radio in the development of the Ukrainian language, innovative processes in the modern Ukrainian derivation.*